L-EŻAMETRU VERĠILJAN FIL-MALTI

Ta' A. Mallia Zarb

Ix-xoghol tat-traduzzjoni hu dejjem itqal minn kieku kellek tikteb xogħol oriġinali. Iżda kemm hu itqal dax-xogħol meta tiġi biex taqleb poeżija u tħalliha fil-forma ta' poeżija? Għax waqt li fil-proża tista' żżid u tnaqqas u tbiddel skond is-sens, fil-poeżija trid taqdi kemm is-sens kif ukoll ir-ritmu wil-metru. Id-diffikultà terġa' tikber wisq iktar meta fit-traduzzjoni tħalli l-istess metru, l-istess vers, tal-oriġinali, l-aktar meta dan il-vers ma jkunx inkiteb fil-lingwa li qed taqleb fiha.

Mhux kull ilsien jista' jkollu kull metru, għax dan jiddependi mill-forma tal-kliem separati w imqiegħda ma' xulxin. Għalhekk metru li jeħtieġ ħafna taqsimiet fil-vers (*feet*) li fihom kull waħda accent fuq it-tielet sillaba qabel l-aħħar ma joqgħodx għal ilsien li m'għandux kliem b'accent fuq it-tielet sillaba qabel l-aħħar (*sdrucciolo*). Iżda dix-xorta t'accent tista' ġġibu biss bit-tagħqid ta' kliem ma' xulxin. Il-kliem Malti fih l-accent fuq l-aħħar jew it-tieni qabel l-aħħar sillaba, u għalhekk biex ma taqax fil-monotonija w il-kantaliena dgħajfa trid tbiddel vers jispicca b'accent ma' ieħor jispicca mingħajru.

Mbarra dan hemm sistemi differenti ta' versifikazzjoni. L-Ingliż jibni l-vers minn bicciet żgħar kollha l-istess daqqa (*feet*) u li għandhom il-forom tagħhom. It-Taljan u l-Malti ma jaqsmux il-vers f'bicciet iżda jagħmluh minn numru ta' sillabi li jieħdu accenti fuq xi postijiet. B'hekk il-vers hu iktar magħqud, mexxej, u ħafif.

Meta tiġi biex taqleb mill-Latin, jew il-Grieg, tidħol f'problema ieħor. F'dawn l-ilsna l-vers jissawwar minn bcejjec bħall-Ingliż iżda mhux bl-accent. Il-poeżija jiktbuha skond it-tul, iż-żmien li tieħu biex taqra kull sillaba. Flok metrika accentwali kellhom dik kwantitativa. Waqt li kellhom taqsimiet bħal 'dactyls', 'spondees', 'iambics', ecc., flok accent kien ikun hemm sillaba twila tiswa nota u flok sillaba bla accent kien hemm sillaba qasira ta' nofs nota u li tieħu nofs iż-żmien tal-oħra biex taqraha. Fil-prattika l-poeżija Latina ma tinqarax fuq das-sistema iżda bl-accent li jitqiegħed fil-qari kull fejn skond ir-regoli hemm sillaba twila.

Dil-metrika Latina hi tqila għal iktar minn raġuni waħda. L-ewwelnett it-tul tas-sillabi jiddependi mhux biss mill-kliem ta' madwar kelma iżda wkoll mill-ittri ta' ġol-kelma stess, minn x'vokali hemm wil-post fejn qiegħda, mill-konsonanti ta' madwar il-vokali u liema u kemm huma. Il-pożizzjoni ta' sillaba wkoll fil-poeżija moderna tbiddel l-accent iżda għalina dan hu ħaġa naturali, bħal ma kien naturali għall-Griegi. Għar-Rumani iżda ma kienx hekk naturali. Il-Latin taqqal il-metrika tiegħu għax mhux dejjem kienu jiktbu l-poeżija skond it-tul. Il-metrika kwantitativa daħħluha

mill-Griegi. Mbarra hekk, l-aċċent tal-pożizzjoni fil-metrika mhux dejjem kien jaqbel mal-aċċent naturali li kull kelma jew għaqda ta' kliem għandha f'ilsien in-nies li jitkellmuha, għax it-tul, u għalhekk l-aċċent li floku llum, jekk mhux ukoll dak iż-żmien, jinħass fil-qari tal-poeżija Latina, kien isir skond regoli artifiċjali. Ġie li l-aċċent naturali jaqa' fuq sillaba li skond ir-regoli hi qasira w għalhekk ikollok tħalliha aċċent fil-qari waqt li jkollok tagħmel aċċent fuq sillaba twila wkoll jekk ma fihiex wieħed.

Fit-traduzzjoni tal-Eneide żammejt l-istess metru, iżda l-aċċent li l-Latin iqiegħed flok sillaba tat-tul bdiltu fl-aċċent naturali li joħroġ mit-tqegħid tal-kliem ma' xulxin, bidla iktar fit-teorija milli fil-prattika għax la l-poeżija moderna w lanqas dik Latina ma naqrawha fuq is-sistema kwantitativ.

L-eżametru, jew il-vers tas-sitta, Latin mhux imsejjaħ hekk għax għandu sitt sillabi iżda għax għandu sitt biċċiet 'dactyls' jew 'spondees' li lkoll jagħmlu wisq iktar minn sitt sillabi. Waqt li l-ewwel erba' biċċiet jistgħu ikunu sew 'dactyls' kif ukoll 'spondees' il-ħames tkun bil-fors 'dactyl' u l-aħħar tkun taqsima ta' żewġ sillabi, jiġifieri jew 'spondee' jew 'trochee'. Rari ħafna Virġilju kien iqiegħed 'spondee' (żewġ aċċenti wara xulxin li minnhom l-ewwel wieħed biss jinħass sewwa għax hu l-ewlieni) fil-ħames taqsima u 'dactyl' (aċċent u warajh żewġ sillabi mingħajru) bil-fors fir-raba' mħabba f'dan. Vers kollu 'spondees' jew kollu 'dactyls' xi ftit jew wisq ikun monotonu. Vers b'iktar 'spondees' milli 'dactyls' taqrah bil-mod, hu vers solenni, meqjus, ssibu f'xi xeni serji ta' swied il-qalb. Vers bil-kuntrarju jkun mexxej, ħafif iktar.

L-iktar ħaġa mpurtanti fil-vers tas-sitta Latin hi l-pawsa, ċ-'caesura', fit-tielet taqsima tal-vers, xi minn daqqiet, iżda rari ħafna, fir-raba'. L-aħjar meta ssibha wara l-aċċent mhux wara sillaba mingħajru. Ir-regola hi pawsa wara aċċent fit-tielet taqsima. Billi din ħaġa iebsa wisq, ħafna drabi ssib kwalitajiet oħrajn. Biex tagħmilha trid kull vers issib kelma tispiċċa preċiż b'aċċent u li l-aħħar sillaba tagħha tkun l-ewwel sillaba tat-tielet taqsima, għax iċ-'caesura' trid tkun wara tarf ta' kelma mhux fin-nofs tal-kelma. Għalhekk diċ-'caesura' l-iktar ħaġa iebsa li sibt.

Jekk toqgħod tanalizza sewwa r-ritmu mexxej tal-eżametru għandek issib li biċċa biċċa jista' jinbena minn xi versi tal-metrika Maltija b'xi sillaba jew tnejn bejniethom 'l hawn u 'l hemm. Meta hemm sillaba waħda bejn żewġ aċċenti fil-Malti, qisu għandek tliet aċċenti, u s-sillaba tan-nofs tieħu aċċent sekundarju w għalhekk b'valur tawwali. Hekk fil-vers tal-erbgħa, 'dàrba wàħda', tħosshom l-erbgħa aċċentati u l-erbgħa twal għalkemm l-aċċent prinċipali w ewlieni jaqa' fil-bidu ta' kull kelma bħal ma fi 'spondee' tal-poeżija Latina l-aċċent ewlieni jaqa' fuq l-ewwel sillaba. L-aċċent b'hekk jista' jtawwal is-sillaba tal-qrib, u b'hekk jista' jkollna 'spondees'. Il-possibiltà ta' 'dactyls' issibha fil-versi tas-sitta, tal-

għaxra, tal-ħamsa, tad-disgħa w tal-ħdax Malti. Hekk il-vers tas-sitta 'benninni ha norqod' jieħu tul xorta fuq l-ewwel żewġ sillabi bl-aċċent ewlieni fuq it-tieni sillaba, jieħu tul w aċċent fuq l-aħħar tnejn bl-aċċent ewlieni fuq is-sillaba qabel l-aħħar, u jieħu żewġ sillabi mingħajr aċċent fin-nofs li għalhekk bis-sillaba ta' qabilhom jagħmlu 'dactyl'. Kif ġa għedna, fejn m'hemmx ħlief sillaba waħda bejn tnejn aċċentati dik tan-nofs tkun twila wkoll, u għalhekk meta l-aċċent jaqa' fuq it-tieni sillaba minn quddiem jew fuq is-sillaba qabel l-aħħar, l-ewwel u l-aħħar sillaba tkun twila w aċċentata wkoll. Fil-vers tal-għaxra, 'kont nisthàjjel li nàħkem is-séma', għandek l-ewwel żewġ sillabi mingħajr aċċent li wara kelma oħra jistgħu jsawru 'dactyl', hemm imbagħad żewġ 'dactyls' fin-nofs, u ssib 'spondee' fl-aħħar. Fil-vers tal-ħamsa, 'għòlja xemxija', għandek 'dactyl' u 'spondee'. Meta tgħaqqad xi wħud minn dawn il-versi tista' ġġib il-vers eżametru: 'ġlied ser jien ngħanni u 'l dàk li l-èwwel mix-xtàjta ta' Troja', fejn l-ewwel ħames sillabi qishom vers tal-ħamsa u l-bqija qishom vers tal-għaxra.

Iżda hemm ħaġa li tibdel kompletament dat-tgħaqqid u tagħmel vers ġdid, l-eżametru, — l-pawsa, ċ-'caesura', li jekk tifred xi mkien mill-vers tista' b'hekk iġġib aċċenti oħra. Hekk meta tidħol fl-ewwel vers tal-Eneide, 'ġlied ser jien mgħanni u 'l dak / li l-ewwel mix-xtajta ta' Troja', l-ewwel sillaba tal-vers tal-għaxra, ''l dak', issir twila għax tiġi fit-tarf tal-vers ta' qabel il-pawsa u tieħu t-tul tagħha wkoll minn għand il-pawsa stess, waqt li s-sillaba ta' warajha ssir twila għax tibda vers w għandha aċċent ewlieni warajha. Mingħajr dil-pawsa l-vers jitlef dawn l-aċċenti, ikun żewġ versi mqiegħda ħdejn xulxin u mhux eżametru, jkun vers tal-ħamsa u ieħor tal-għaxra li l-ewwel żewġ sillabi tiegħu jkunu bla aċċent, ''l dak li'. It-toqol jinsab sewwa sew biex iddaħħal dil-pawsa u ssib kelma tispiċċa b'aċċent, naturali jew imħabba l-post tagħha, bl-aħħar sillaba tagħha mqiegħda fil-bidu tat-tielet taqsima tal-vers. B'din il-pawsa l-vers sar fih vers tal-ħamsa, 'ġlied ser jien ngħanni', sillaba twila fin-nofs, 'dak', u vers tad-disgħa, 'li l-ewwel mix-xtajta ta' Troja', li jaqbel sewwa mal-vers tad-disgħa ta' Ġ. Muscat Azzopardi, 'oħòrġu mill-òqbra minsija'. Il-pawsa b'hekk taqsam il-vers fi tnejn.

Waqt li xi biċċiet mill-eżametru jistgħu jitqiesu bħala versi Malti, l-eżametru għandu ħafna ritmi li l-versi konvenzjonali fil-Malti m'għandhomx. L-ebda vers Malti ma fih il-ħeffa mexxejja w sabiħa tal-vers mill-Eneide, 'ħàrab fl-Itàlja b'destin', li fih seba' sillabi w li magħqud ma' vers jixbah tak tad-disgħa jtik il-vers mexxej, 'ħàrab fl-Itàlja b'destin / u b'hekk niżel fl-art ta' Lavinu.' Il-vers isir iktar mexxej u sabiħ iktar ma jżid 'dactyls', 'ħàfna kien ġàrrab fuq l-àrt / u fuq ibħra mitfùgħ b'qawwet Ġùnù.' Imbarra dan, it-tibdil ta' 'spondees' flok 'dactyls' iġib varjetà kbira fil-versi b'mod li l-ebda vers m'hu preċiż bħal ta' qablu. Il-pawsa stess

tħaffef il-qari u bit-tibdil tagħha, daqqa wara aċċent u daqqa le, daqqa fit-tielet w oħra fir-raba' taqsima tal-vers, tvarja l-versi.

Bħas-soltu, vokali qabel oħra f'tarf il-kliem tinħataf – 'elizjoni': 'Ġlied ser jien ngħanni u 'l dak.....'. Iżda ġie li l-vers ikollu bżonn iż-żewġ vokali w għalhekk iqiegħed 'diaeresis', żewġ tikek żgħar, fuq il-vokali li ma tintilifx. Din għandha ssir mill-inqas.

Mbarra d-diffikultà tat-teknika fit-traduzzjoni sibt problema ieħor, problema ta' kull traduzzjoni, iżda l-iżjed meta taqleb xi awtur bħal Verġilju li kien jikteb b'ekonomija hekk kbira ta' kliem li sibtha tqila wisq biex għal kull vers Latin nikteb vers wieħed biss u mhux tnejn fil-Malti. Biex issib il-kelma preċiża li tfisser dak kollu li trid tgħid fil-Latin (għax fil-Latin ħafna drabi kelma tfisser ħafna kliem u ħsibijiet f'salt) u li fl-istess waqt ittik l-aċċent li trid u l-pawsa meħtieġa trid tħabbel rasek mhux ftit.

Mhux il-ħsieb tiegħi li nintroduċi 'l-Eneide. Kull ktieb tajjeb li jittratta fuqu jkollu introduzzjoni tajba biżżejjed. Ix-xogħol tiegħi hu biss li nuri kif jista' jissawwar il-vers eżametru fil-Malti w għalhekk qed inġib dis-silta mit-traduzzjoni.

IL-ĠRAJJA T'ENEAS

GLIED ser jien ngħanni u 'l dak li l-ewwel mix-xtajta ta' Troja
Harab fl-Italja b'destin u b'hekk niżel fl-art ta' Lavinu;
Ħafna kien ġarrab fuq art u fuq ibħra mitfugħ b'qawwet Ġuno;
B'rabja l-kiefra alla ftakret fl-għażla ta' Venere flokha;
Mhux ftit ġarrab fil-gwerra l-qalbieni biex daħħal ġo Lazju
'l Vesta, biex waqqaf il-belt li minnha harġu l-Latini,
Minnha niżlu l-Albani, nbnew il-ħitan kbar ta' Ruma.

Għidli, O Leħma, l-għaliex, liema alla kien huwa qatt weġġa',
X'ġarrbet ma'idejh omm l-allat biex slaleb bħal dawn kellu jbati,
Bniedem magħruf għal qlubitu, għad-dmir tant ħruxija, tant ġrajja
Ġarrab. Kif tista' tinsab tant rabja hekk kiefra fis-sema?

Belt mill-eqdem kien hemm mibnija minn nies ġew minn Tirja,
Bnewha 'l Kartaġni mill-bogħod tħares dritt lejn it-Tevre fl-Italja,
Tfur bil-ġid u qawwija dejjem tissielet u tirbaħ.
Lilha jgħidu li Ġuno ħabbet fost l-artijiet kollha,
Telqet għaliha lil Samo, l-armi u l-karru hawn ġabet.
Xtaqet u ħadmet mill-ewwel biex tara dil-belt taħkem taħtha
D-dinja, jekk dan seta' jseħħ b'xi destin għax semgħet li darba
Nisel mid-demm minn ta' Troja jeqred kellu u ħerba
Jagħmel f'Kartaġni l-għażiża, li poplu kburi fil-gwerra
L-Afrika jkisser u jaħkem, il-ġnus kollha jqiegħed taħt madmad.

Hekk kellu jkun mid-destin illi Ġuno mkidda bdiet tibża'.
Ftakret fil-gwerra li darba qanqlet u qajmet ma' Troja
Ġlieda li ssiltet b'imħabba għal Argos, l-għadu ta' Iljum.
Ftakret l-għaliex bil-mibegħda qalbha għadha tingħafas:
Tara mill-ġdid qisu l-bieraħ l-għażla ta' Venere flokha,
Tara lil Paris fis-silta sbuħitha jkasbar, u seħtet
Ġensu wkoll għaliex Ġove ha 'l Ganimede flok bintha.
B'hekk qalbha xegħlet u 'l dawk li mill-Griegi u l-kiefer Akille
Ħarbu, fuq l-ibħra ġerriet u xeħtet il-bogħod hekk minn Lazju.
Ħafna snin twal iġġerrew u l-ibħra koll' huma kinsu,
Mkarkra mill-kiefer destin, maħqurin wara l-waqgħa ta' Troja.
Tant swiet għaraq il-waqfa ta' Ruma, tant ġrajja w tbatija.

Kienu bil-kemm laħqu telqu b'ferħ mill-port ta' Sqallija,
L-qlugħ kienu fetħu, l-baħar f'ragħwa bil-qdif kollu qanqlu.
Ġuno li żammet ġo qalbha mibegħda bla tmiem hekk bdiet taħseb:
'Sejra jien nieqaf mirbuħa fil-qirda li bdejt, ma nkunx nista',
Jiena, infixkel is-saltna li jridu t-Trojani fl-Italja?
Lili d-destin ma jħallix. Lil Pallas ħalla iżda taħraq
T'Argos ix-xwieni u n-nies fil-baħar tgħarraqhom imħabba
L-ħtija u l-ġenn kbir ta' Ajjax, dak li nsulta 'l Kassandra.
B'idha stess is-sajjetti ta' Ġove qlielmis-sħab tefgħet,
Kissret ix-xwieni w l-ibħra qallbet bl-irjieħ u lil Ajjax
Qalbu nifditlu b'sajjetta, n-nar beda joħroġ minn fommu,
Ħatfet fi tromba w kaħħlitu mtertaq ġo blata niggieża;
Jien ir-reġina tas-sema, oħt u l-mara ta' Ġove,
Jien iżda ili nissielet għal snin hekk kbar ma' dir-razza.
Min qatt għalhekk lili jqim jew tiegħi jadura l-qawwa,
Min lili jitlob ha nħenn, fuq l-artal min iqegħedli xi debħa?'

Dan f'moħħha mberren bdiet tqalleb Ġuno kif marret f'Eolja,
L-art fejn tingħamel ix-xita w l-irjieħ jimlew kollox b'qawwithom.
Hawn f'għerien kbar b'qawwet driegħu jaħkem ir-Re kien Eolus,
R-rjieħ kollha jsabbtu jrażżan, fgat l-għajjat tat-tempesti;
Dan kien il-ħabs fejn bil-ktajjen hu kien iżomhom fil-madmad,
Huma iżda b'ragħda qawwija jgemgmu w iriegħdu l-muntanja,
Jsabbtu l-bibien. F'quċċata, fl-għoli, kien sidhom Eolus,
F'idu x-xettru, bil-qiegħda jrażżan ir-rabja w il-qilla,
Nkella l-ibħra w is-sema w l-artijiet kollha jobormu
W jgħollu f'leħħa ta' berqa w iħalltu kollox mal-arja:
Biex dan jisfa fix-xejn f'għerien mudlama qafilhom,
Ġove li jista' kollox, taħt toqol ta' l-ogħla muntanji.
Ħakem qegħdilhom li amar biex biss meta huwa jgħid iva
Jeħles l-irwiefen mill-għar ġewwa jgħakkishom taħt driegħu.